

BIFE „TITANIK“

Odlomak iz istoimene pripovetke

Pre nego će ustaške vlasti početi sistematski i u velikim grupama da odvođe sarajevske Jevreje tobože u radni logor a ustvari na prvo gubilište, raštrkale su se pojedine ustaše u uniformi i u civilu i razne njihove uhode i pomoćnici po jevrejskim kućama, i stali da otimaju novac inakit, tučom, pretnjama, iznuđivanjem ili lažnim obećanjima, već prema prilikama, prema kući u koju su upadali i ljudima na koje su udarali. Pri tom, bilo je među ustašama takvih koji su se isticali svojom razbojničkom spretnošću da upadaju u kuće, nagone u strah Jevreje i iznuđavaju brzo i mnogo; bilo ih je koji su za velike sume ili nakit od vrednosti, svojom veštinom ili svojim uticajem, zaista prebacivali pojedince i čitave porodice u Mostar, odakle se tada još lako moglo dalje u Dalmaciju pa u Italiju; a našlo se i takvih koji sem volje za otimačinom i pohlepe za novcem i dragocenostima nisu imali sposobnosti ni uslova za taj posao. Takve manje važne i manje sposobne ustaše morale su da se zadovolje sitnom pljačkom, mitom ili iznuđenim darovima jevrejske sirotinje sa periferije varoši. I često su se tu dešavali najružniji i najbesmisleniji prizori nepredviđenog jada i užasa. Plan zavojevača o nasilju i uništenju tu se granao u stotine neočekivanih, sporednih rukavaca. Zlo bezumlje se širilo dalje i više od svakog računa i predviđanja, iznad svake mere i potrebe.

U poslednje vreme su sve tri pomenute vrste ustaša ubrzale svoj „rad“, jer je Jevreja bivalo sve manje i ko je hteo da na brz, lak i nevidljiv način dođe do plena, morao je da požuri.

I

Na prostoru između električne centrale i dunavske fabrike, koji se nekad zvao Hiseta, širi se mreža mrtvih uličica i u njima je nekoliko kafana i kafanica, iako to nije živ i prometan kraj. Neke od ovih kafana su na zlu glasu, što znači dobro poznate i dobro

posećivane; u njih zalaze i ljudi iz drugih krajeva varoši kao stalni gosti.

Već pored samog parka koji okružuje dunavsku fabriku nalazi se, u Mutevelića ulici, poslednja od tih kafana. Kuća na sprat, ljušti se kao gubava, prozori bez zavesa, bez sveća, kao bolesne oči bez trepavica i obrva. Arhitektura iz sredine austrijskog vladanja, u kojoj ima nečeg bastardnog između tadašnjeg građevinarstva Srednje Evrope i Bliskog Istoka, malokrvna i slabog daha. Beda bez draži i slikovitosti. Arhitektonski izraz života bez misli i vidika. U prizemlju su pored ulaznih vrata probijena još jedna, uža, iznad njih prevelika zeleno obojena daska i na njoj natpis crvenim slovima

BIFE „TITANIK“

vl. Mento Papo

To je ustvari mračna prostorija bez prozora, šest koraka dugačka i dva široka, tako da u njoj i nema stolica nego ono pet-šest gostiju uvek stoje za minijaturnim šankom, a za starijeg čoveka nađe se neki sanduk ili pivsko bure kao sedište. (Ljudi skloni piću i kafanskom životu vole upravo ovakve tesne i oskudne prostorije u kojima se čovek oseća kao slučajno zabasao i uvek kao u prolazu, u kojima ništa od nameštaja ne može privući pažnju gosta, nego su piće i pijanski razgovor uvek glavno i jedino). U dnu ovog bifea nevidljiva vrata ispod zelene zavesе vode preko hodnika bivšeg stana u dve veće prostorije. Jedno je Mentin stan, a drugo prazna soba sa nezastrtim stolom i nekoliko prostih stolica. Prostorija za kocku. Prozori gledaju u baštu, koja je to samo po imenu a ustvari je i kokošinjac i štala i smetlište i igralište za decu, ali oba prozora su uvek zastarta platnenim zavesama, zakislim i već krutim od starosti i prašine, koje se nikad i ne dižu, jer se kocka pri svetlosti.

Posetioci bifea i kockarnice pretstavljali su raznoliko i šareno društvo. U bife su dolazili i siromašni, sitni građani toga kraja, mali službenici, radnici, nosači sa stanice radi odmora i razonode, ali i dokoličari i pijanice iz cele varoši, kojima vek prolazi u obilaženju kafana i kafanica u kojima stalno traže nešto novo, a nalaze uvek isto. Soba za kocku imala je svoje naročite posetioce. To, uglavnom, i nisu bili gosti iz bifea, nego strastveni igrači, među kojima je bilo i profesionalnih kockara i bivših gazda i činovnika, kao i zanatlija i kelnera koji su navraćali tek pošto se zatvori kafana u kojoj rade.

U drugoj sobi noćiva Mento, tu živi i njegova nevenčana žena Agata, kad nije u zavadi sa Mentom i u skitnji po drugim bifeima Sarajeva i okoline.

Mento je omalen, zakrčljao, još mlad čovek, na jedno oko zrikav, u licu crven i podaduo, on je uvek i pijan i mamuran, a nikad potpuno ni jedno ni drugo.

Sin malog trgovca, i sam nekad učenik trgovačke škole, ovaj Mento je još kao đak počeo sa besposličarima kao što je i sam, da pije i kocka po kafanama na periferiji. Veseljak i pijanica, poznatiji u svom društvu pod nadimkom Hercika nego pod svojim pravim imenom, on je brzo prešao put koji vodi do ovog bifea i kockarnice na Hisetima. Svi naporu roditelja, rođaka i ostalih sarajevskih Jevreja Sefarada da ga zaustave na tom putu ostali su bez uspeha. U sarajevskoj sefardskoj opštini smatraju Herciku izgubljenim čovekom, šugavom ovcom, izuzetkom i izrodom kakvog odavno nije bilo među Jevrejima, i uprvo povodom njega i ponavljaju staru reč: „Ništa gore ne može biti od našeg čovjeka kad se propije i pronevaljali.“

A Hercika opet ne drži ništa do ocene onih iz sefardske opštine, do mišljenja ljudi uopšte. Živi bez ikakve veze sa porodicom, sa jevrejskom opštinom i celim redom ljudi iz koga je iskočio. Vodi svoju liliputansku „radnju“, organizuje partije „friše fire“, petlja s policijom i finansijskim vlastima, zasmeyava svojim pesmama i duhovitostima goste, svađa se, bje se i miri sa svojom „prijateljicom“, i što god zaradi na pijanicama i bifeu ili na „pinku“ u kockarskoj sobi, to sa njima i prokocka ili popije, ili mu raznesu na veresiju.

Agata, koju u njenom svetu zovu Titanik, po čemu je i nazvan Mentin bife, zaslužuje to ime. To je plava, visoka, atletska razvijena žena, sa rumenim licem, kao u stalnom uzbuđenju, bledomodrim krupnim očima, „katilskim očima“, kako je govorio Mento u časovima ogorčenja; u njima se izraz detinjski nasmejane drskosti smenjuje sa suludim i opasnim sjajem koji ponekad sevne i odmah nestane negde pod gustim trepavicama i teškim očnim kapcima. Bila je negde od Vareša.

Život između ovo dvoje ljudi, sitnog Mente i džinovske poluseljanke, bio je zaista neobičan, čak i među ovim svetom među kojim ima mnogo neobičnih života. On se sastojao od nepravilnog smenjivanja divljih svađa i suludih ljubavnih zanosa. Samo što su dani ljubavi bili nečujni i skroviti, a svađe glasne i poznate. Njihove svađe i tuče bile su čuvene u susedstvu i među stalnim gostima bifea. Počinjile su obično u bifeu. Ali oni su se brzo povlačili u svoju sobu i tu na svoj način raspravljali svoj spor.

Često tako ostaju njih dvoje satima zaključani u svojoj čergarski neurednoj sobi i biju se i svađaju u isto vreme. Mento stoji u uglu sobe i dovikuje Agati pogrdne reči, izdeva joj smešna i sramotna imena. Broj tih reči je ogroman, a broj njihovih varijacija i permutacija izgleda beskrajan. On govori što mu na um padne a ona bje čim stigne i gde pogodi. I sve tako: psovka-udarac, psovka-udarac. Samo što je svaka psovka pogađala u živo a svaki udarac nije, jer je Mento umeo da se brani, zaklanjajući se komadima nameštaja, jastucima, svim što mu do ruke dođe, da veštīm i fantastičnim skokovima promiče između predmeta koji lete put njega i da izbegava tešku ruku Agatinu.

Biju se tako i psuju pa se zamore i zastanu za koji minut, a onda on opet vikne neku novu reč, neko skaradno ime koje je smislio toga trenutka i koje ne može da prećuti pa kad bi znao da će poginuti zbog njega, a Agata plane novim besom i gađa ga novom snagom nekim dotle u tuči nikad neupotrebljenim predmetom. Razumljivo je da su ta objašnjavanja ponekad vodila u policiju i u gradsku ambulantu. Ali na kraju krajeva sva su se uvek svršavala zanosnim a mračnim izmirenjem koje je opet prelazilo u tuču.

Još ranije, u godinama koje su prethodile ovom upadu Nemaca u našu zemlju, toliko se pisalo i govorilo o Hitlerovom gonjenju i uništavanju Jevreja u Nemačkoj kao i u zemljama koje je jednu za drugom osvajao i pokoravao, da je to moralo dopreti i do stalnih posetilaca „Titanika“. Oni svetsku politiku, kao i ceo svet uopšte, posmatraju kroz atmosferu te uske prostorije zasićenu dahom rakije, vlagom i duvanskim dimom. Tako su i sve te vesti bile za njih samo povod za česte šale na Mentin račun. (U Bosni ima više duha i šale nego što bi to stranac pomislio posmatrajući tu zemlju iz voza. Ali ta šala je često gruba i teška; nevesela, ako se tako može za šalu kazati; teška za onoga na čiji je račun napravljena, ona pokazuje da ni onome ko je pravi nije lako). Bilo je šala u bifeu, ali još više i slobodnije se šalilo i smejal o kockarskoj sobi. Tu su polupijani kibici bez pare u džepu, kivni na život sam. Tu su polutrezni kockari koji samo još na varljivoj karti imaju nešto da dobiju ili izgube, a u životu su odavno sve izgubili ako se nisu izgubljeni i rodili. I oni, između dve ruke „friše fire“ ili „ajna“, bockaju i ujedaju jedan drugog, naročito one osetljivije i slabije među sobom, i to sa nesvesnim cinizmom, sa neosetljivošću neosetljivih ljudi koji kod drugog čoveka uvek pretpostavljaju potpunu neosetljivost. Govore o svetskim događajima sa svoje niske i crne tačke gledišta.

— Vidite li vi, ljudi, šta ovaj Hitler čini od jadnih Jehudija? — kaže jedan koji je slušao o nemačkim logorima u tek osvojenoj Poljskoj.

— Došo i njima crni petak!

— A ide im još crnja subota, — dodaje iz kuta jedan niži železnički službenik koji je penzionisan zbog srčane bolesti i — alkoholizma, i koji nema ništa protiv Jevreja, ali ima mnogo protiv celog sveta i svega živog na njemu.

Mento i čuje i ne čuje. Više voli da ne čuje. Ali teško je ne čuti, pogotovo kad mu se lično obraćaju ljudi koji vole da među prst na skriveno mesto kod drugog čoveka.

— Zbilja, šta si ti, Hercika? Jevrejin pravi nisi, hrišćanin nisi, koja si vjera? — pita ga odebljalim jezikom jedan mlad a besposlen i propao gazdinski sin sa varoši.

Mento, koji ni u boljim vremenima nije voleo razgovore o vrama, odgovara kao uzgred, okrećući na šalu:

— Ja sam kapetan velikog trans-ant-lantika „Titanik“.

— Tako je! — odobravaju drugi iz polumračne pozadine. — Tako je! Živio kapetan Hercika!

Izgleda da je pod tom veselom, pijanom vikom pokopana neprijatna tema, ali ona još ne gasne. I opet neko priča grubo i navidno kako Hitler ide iz jedne zemlje u drugu i svuda uništava Jevreje, do poslednjeg.

— Ama, da to ne stigne i do nas i, bože sačuvaj, na Herciku red ne dođe? — kaže neko šaljivo zabrinuto.

— Bogami, kako je pošlo kolo naokolo...

— Ne brini ti za Herciku ništa. Hitler gleda svoju radnju, a Hercika svoju, — dobacuje Mento, koji je dotle pevušio, brišući čašu i gledajući je prema svetlosti. I nastavlja pesmu.

— Pa jeste, otkud smije Hitler na „Titanik“?

Smeju se, dok ih ne učukaju kockari, oni pravi kockari, kojima sve to smeta, jer ne vole ni šalu ni razgovor ni smeh, ništa na svetu do jednolično šuštanje karata i novčanica u igri koja je na oko večno ista, a krije u sebi sve mogućnosti.

Te su šale bile Menti Papi pomalo neprijatne. Odvojen od ostalih Jevreja, on nije bio navikao da deli sa svojimima ni dobro ni zlo, a one su ga opet vezivale za njih. Ali Mento se pravio ravnodušnim i činio ono što je u takvom društvu najbolje: primao šalu za šalu i vraćao šalom. Pa ipak, dok bi se smejaio zajedno sa ostalima, u nesvesnoj želji da se ne izdvaja od njih, osetio bi često kako mu neki dotad nepoznati trnci idu u brznoj i ledenoj povorci uz kičmu. Neko atavističko čulo signalisalo je čak i njemu opasnost koja nastupa. U takvim trenucima on se preterano smejaio, pokušavajući da zavara svoje sabesednike, da njihove šale uputi od sebe na drugu stranu, i da zagluši taj glas u sebi.

U prvim mesecima 1941 godine, atmosfera nervoznog iščekivanja, zabrinutosti i zlog ćutanja počela je u varoši sve više da se zgušnjava i mračni. Čak i u „Titaniku“ je šala postala retka i smeh zamro. Dolaze ljudi kao i pre, piju svaki svoje, kockari organizuju partije, ali svi govore manje i pričaju samo beznačajne stvari; pa ipak, svaki čas razgovor zapne i pogledi nesigurno i kolebljivo šaraju.

A kad je, u aprilu mesecu, „kolo“ idući naokolo došlo i do Sarajeva, tj. kad je Nemačka napala i brzo i lako slomila Jugoslaviju i kad je u Sarajevu zasela ustaška vlast i počela da preduzima prve mere za ostvarenje plana o uništenju Srba i Jevreja, Mento Papo se više zbunio nego prepao. Ali pre nego je mogao da shvati pravu prirodu svoje zabune, ona se naglo pretvarala u strah. I to kakav strah? Kakav Mento ni zamisliti nije mogao kad je slušao razgovore o strahu drugih ljudi u drugim krajevima sveta.

Od prvog dana gosti su počeli da izostaju, jedan po jedan. Neki kao da su u zemlju propali, a drugi prolaze ali ne svraćaju; obaraju glavu ili brzo prelaze pogledom preko kuće u kojoj je „Titanik“, kao da je tu nekad bila pa srušena i sada ostalo prazno mesto koje i ne potseća više na nju. Kad proba da se napravi nevešt i da, kao

nekad, sa vrata svoga praznog bifea, šaljivo i drugarski dozove i zaustavi nekog od njih, bivši gost i drug u piću i kartama brza nekud i samo očima odzdravlja kao da je nem. Žuri se i onome koji se nikad nikud nije žurio.

Jednog dana je pobjegla i Agata, ali ne posle neke svade i tuče, nego nestala, tiho i neprimetno. Onog jutra kad je Mento na opšti poziv upućen Jevrejima otišao u policiju da se prijavi i registruje kao „Židov“, da preda dozvolu od radnje i primi žutu traku sa Solomonovim slovom, ona je pokupila sve od novca, odela i stvari od vrednosti što je u toj kući moglo da se nađe, i iščezla bez traga. Takav nestanak njegove žene katolikinje, koja mu je sama priznala da ima brata ustašu, bio je za Mentu, najposle, jasan znak i udarac od koga više nije mogao da se pribere. Vidi, beže ljudi od neprijatnosti i rizika. Kao ljuška po ljuška odvajalo se i padalo sa njega sve što ga je dotle okružavalo, a na sredini je ostajao Mento Papo, Jevrej in bez veze sa Jevrejima, sam, bez novca, bez ugleda, bez imanja, go i nem i nemoćan.

U svom strahu i nesnalaženju rešio se čak i na to da ode do nekih uglednih Jevreja, samo koliko da upita: „šta je ovo?“ Ali oni su ga gledali tupo i reči jedne nisu nalazili za njega. Vidi Mento i sam: ne znaju ni sami šta bi sa sobom i svojima, ni za bolje ljude, ispravne Jevreje, ne vide izlaza ni spasenja. A vraćajući se pustoj kući vidi opet da je sve veći krug praznine oko njega, kao Jevrejina, da ova sila, koja njemu sa svakim danom sve više izgleda svemoćna, neljudski hladna i neumitna, ne pravi razliku između dobrih i rdavih Jevreja.

„Titanik“ potpuno opustio. Ni prosjaka nema da zaviri. Jedini koji je tih dana jednom navratio bio je neki Nail Plosko, nosač, stara mušterija, za koga je Mento uvek imao mesta i u najpunijem bifeu, i u danima bolesti ili oskudice uvek cigaru duvana i malo rakije na veresiju. To je čovek atletskog rasta, ali sav iskrivljen od reumatizma, načet od pića, pocepan, zapušten i uvek zarastao u riđu čekinjastu bradu iz koje sijaju dva krupna, modra i vesela oka, jedino od tog velikog tela što je ostalo čisto i pošteđeno.

Vraćajući se sa stanice, znojan i prašan ili umotan u dronjke i prozebao, on nikad nije prošao a da ne svrati u „Titanik“. Još pre nekoliko nedelja sedeo je na sanduku u uglu i boreći se sa svojom cigarom koja mu se večito razvija i gasi, dovikivao veselo nekom mladiću:

— Ko? Ti? Ja ću i danas, bolan, u zubima da dignem ono što ti na leđima poneseš.

Kako daleko izgleda Menti to divno i bezbrižno vreme iz „Titanika“! Kao da je drugi vek i negde na drugom svetu. A sad? Evo, Nail je jedini i poslednji koji je navratio. Nije ni njemu možda prijatno ni lako, ali nije mogao čovek od srama da prođe. Mento je našao odnekud još malo rakije. Piju i hteli bi da razgovaraju kao i ranije, ne pominjući ono što im se pred očima dešava, ali ne mogu.

Mento govori izmenjenim glasom koji podrhtava kao da će se sad prelomiti i pretvoriti u jecanje. On je još sitniji došao, neobrijano lice nema izraza, a zrikave oči, zapaljane od nesna i groznice, ne gledaju nikud i ne vide ništa. Kaže da je bife zatvorio, ali mu prostorija ostaje kao jedini mogući ulaz u njegov stan. Najgore mu je, kaže, što je ostao bez ičega. Nije mu što će gladovati, nego što nema nekih para i ma šta od vrednosti u kući, što bi mogao zlim ljudima pokućiti i tako se od zla braniti. Nail drži pred sobom čašu u nemirnoj desnici a levom, u neprilici, mrsi i steže masno nosačko uže koje mu visi preko ramena. Ništa ne zna i ništa ne može, kao ni ostali, samo bi hteo da to nekako kaže i objasni Menti. Muca i muči se kao dužnik i krivac.

— Hercika, ovo je... sačuvaj bože. Ovo je, Hercika brate, neka veceлика i teška politika, šta li je. Ovo je jedna, jedna, jedna... sačuvaj bože, Hercika. Jedna, jedna... kako 'no se kaže... jedna..., brate..., sačuvaj bože...

Tako ponavlja neprestano, šapatom, ali ne može da završi ni da kaže na što se odnosi ono „jedno“, ni koga da sačuva, ni koji to bog, ni kako. Samo što on, za razliku od ostalih nekadašnjih drugova, gleda Mentu pravo i slobodno, a krupne plave oči mu došle kao rosne, ovlažene ne samo dahom rakije nego i dubokim, nemoćnim sažaljenjem.

Sede tako njih dvojica i ćute, jer nijedan od njih ne zna šta da kaže ni sam sebi, a kamoli drugome. Sede, a Menti se otima pogled na tanku prugu jarke svetlosti koja između pritvorenih vrata sija u mračnu prostoriju. I zna: to što on vidi samo kao tanak i uspravan štap od zlata, to je sjajni, veliki septembarski dan nad Sarajevom, u kom se kreću toliki ljudi koji bi, kao i on, hteli da žive sa manje patnje, što lepše i mirnije, što duže. — Kroz taj uski svetli otvor nestao je i Nail, pošto su još dugo ćutke sedeli, i ostavio ga sama.

Sad već i Mento uviđa da je ovo zaista crni petak iza koga za Jevreje i nema više subote, nego crna propast i crni svršetak. Ne zna zašto i ne vidi kako ni kada, ali oseća to po ovoj tišini i pustoši oko sebe, kao što je malopre osetio po Nailovom pogledu i teškom mucanju. Ustvari, jedino što oseća, to je strah. Strah je sada za njega mera i izraz svega.

Strah je u ovim zemljama posejan kao usev, na vreme, sa planom i dobrim poznavanjem tla i svih uslova, zatim je pažljivo negovan i održavan, i sada je donosio plodove. Strah je ono što pljačka i kolje ovakve kao što je Mento, strah im koči pamet i vezuje ruke, a ustaše lako izvršuju pljačku i klanje.

Taj strah je i u ovom slučaju svršavao glavni deo posla. I Mento je bio jedan od onih koji su se tako uplašili i izbezumili da se i ne pitaju kakva je i kolika je ta ubilačka stihija koja ih goni, da li čovek može izbeći njen udarac, kad se već njenoj sili ne može da suprotstavi silom, nego samo čekaju kad će doći red na njih. A

kako i da ne bude uplašen, on sa svojom plitkom pameti i poročnim životom, kad su bili toliki drugi pametniji, ugledniji i jači.

Mento se izmenio za ovo nekoliko meseci. Slabo se hrani a malo i pije. Tek uveče po jednu duplu ljutu, koliko da strah u njemu obamre. Nema više ni s kim ni sa čim da kocka, i nije mu do toga, šale i obešenjačke podvale iz nekadašnjeg „Titanika“ ne padaju mu na pamet. Omršao je, protanjio se i profinio nekako, lice mu sada bledo i mršavo, oči došle veće, a vlažna senka straha koja stalno leži u njima daje njegovom pogledu neki nov izraz tuge i dostojanstva.

S vremena na vreme vode i njega sa većom grupom sarajevskih Jevreja lokalnim vozom na Ilidžu, da raskršću ruševine od bombardovanja. Jevreji mu odgovore na pozdrav, ali u razgovor se sa njim niko ne upušta. To mu je teško, jer vidi da između sebe razgovarajau, a on oseća silnu želju da ma s kim porazgovara o ovom što se sa njima radi i o svemu što još može biti. Teško je i bezizlazno morati sam misliti o svemu tome, sam postavljati pitanja i sam uzalud tražiti odgovore na njih. Ali najteže od svega je fizički rad na koji nije navikao. Na radilištu, malo nošen zajednicom, malo gonjen strahom od udaraca, još nekako izdrži, ali uveče kad, sam prljav od znoja i prašine, dođe u svoj pusti stan, boli ga svaki mišić, da od bola plače naglas, kao dete.

Težak život i stalna opasnost iscrpli su Mentu Papu, izvetrilo je iz njega i ono malo zdravog suda i otpora snage i njihovo mesto zauzeo je panični, halucinantni strah.

I kad je jedne noći zaista „zalupalo“ i na vrata „Titanika“, Mento se nije iznenadio, samo se još više prepao. Sve je to bilo već spremno u njegovoj glavi od ranije, smišljeno u dugim satima strahovanja, samoće i nesаницe. Sve je primao kao „sudbinu“ kojoj ne može izbeći i sve je video kao prostu računsku operaciju. Za njega je bilo jasno da su tamo negde u nekim tajanstvenim, savršenim i savršeno čuvanim nemačkim ustanovama pregledani i spremljeni spiskovi, svako lice pretreseno do najmanjih pojedinosti i najposle donesena odluka kad će ko biti uhapšen, kako će biti lišen imetka i mučen, da li će biti odmah ubijen ili odveden u logor. O svemu tome sastavljen je zapisnik. A ustaše, koje Mento opet zamislija kao ljude čeličnih živaca, svesne, hladne i neumoljive, tačne kao sat, izvršavaju sve to, neumitno kao sudbina kojoj se ne možeš ni odupreti a kamoli se odbraniti od nje. U tom velikom planu sad je došao red na njega, Mentu Papu, i on je imao samo da otvori vrata i uradi ono što se od njega traži. I on je otvorio...